

A gondolat erejével

Mihail Romm: Hétköznapi fasizmus

Mit tehet egy mai néző, ha haláltáborok hullahegyivel, anyákra és gyerekekre tüzelő katonákkal, akasztottak erdejével szembesítik? Ha egészséges ember, úgy gondolom, igyekszik mihamarabb elhessenteni magától ezeket a képeket. Nem élhetünk ilyen borzalmakkal a homlokunk mögött. A látvány nyújtotta megrendülés persze — éppen egészséges emberek esetében — nem küszöbölhető ki, de minthogy már sokszor volt benne részünk, reagálásunkat ösztönösen is tőlünk távolabbra vezető sínekre irányítjuk. Egy hullahegy bordagyűjteménye például úgy ragad torkon, mint valami misztikus, Bosch festette iszonyat, igyekszünk kihátrálni annak a gondolatnak a fojtogató légköréből, hogy e kép közvetlenül ránk vonatkozik: kortársaink és közvetlen elődeink a gyilkosok és az áldozatok, és az intézményesített ölés feltételei nemhogy nem pusztultak ki a világból, ellenkezőleg, egész békés világberendezkedésünk az ölés folytonos lehetőségének, a fortélyos félelem közigazgatásának árnyékában, földgolyó pusztító fegyverek idegbajosán és fenyegetően hallgató égisze alatt valósul meg.

Es mit tehet a filmrendező, vagy ha úgy tesszük: filmpublicista, annak érdekében, hogy a tényeket visszavonatkóztassa ráánk? Ha már a szörnyű képek halmozásával nem ér célt, mert önvédelemből mindent megszokunk a moziteremben — ha nem így volna, moziba se járnánk, hiszen ki bírná elviselni azt a gondolatot, hogy miközben ő a vászonra mered, embereket pusztít fegyver vagy éhség —, akkor azon kell iparkodnia, hogy a képeket mindnyájunk számára új összefüggésbe helyezze, olyan emberi viszonylatok közé, amelyek a látvány szintjén túl morális fogékonyságunkat is megmozgatják. Mihail Romm nem elégszik meg az akasztott embereknek, a kivégzés előtt szegyenletesen lecsupasztott fiatal nőknek a felmutatásával; kikeresi hozzájuk azokat a képeket is, amelyeken a gyilkos, áldozatainak körében, a lencsébe mosolyog. Ezzel a csavarral a figyelem új táplálékhoz jut: a borzalmakon túlnézve azokra az emberekre irányul, akiknek az ölés nem egyszerűen rutinmunka, hanem dicsőséget hozó becsületbeli ügy is, amelynek dokumentumai családi albumokba valók. a feleség

és a gyerek fényképei mellé. Minthogy azonban az ilyen méretű torzulás, mint tömeges jelenség, nem spontán folyamat, a figyelem még távolabbra kalandozik, az olyan rendszer hétköznapi felé, amely ezt a torzulást mesterségesen és tervszerűen előidézti.

A Hétköznapi fasizmus dokumentumánya olyankor a legmegrendítőbb és legelgondolkoztatóbb, amikor hétköznapisága nyomul előtérbe. Hitler első ázó-mozdulatai egy sztráda építkezésénél önmagukban keveset mondanának. Hiszen tudjuk: a Vezér mindenütt jelen van, a nép szíve, esze és akarata, miért ne ázna is kicsit, a hadiút gyorsabb megépítése érdekében? De Romm érdeklődése a Vezérről mögötte álló párthívére fordul át; lassítva, kimerevítve is mutatja, amint jobbra-balra hajladozva, önfeledt gimnasztikával követi bálványja minden mozdulatát. Nincs szükségünk a rettenet újabb képeire ahhoz, hogy elképzeljük, mi mindent követne el ez a hívő ama másik lény ki-semmondott óhajára. Ugyanígy: a szónokló, a felvonuló, a kivonuló, a bevonuló, az autóba ülő, a székre ülő, a kisgyereket pusziló, a katonaruhás, a frakkos Hitler a vele mágneseesen összekapcsolt tömegtől és a tömegeből gondos figyelemmel kiválogatott arcoktól kapja meg igazi — hétköznapi — értelmét. Romm, ez a

szinte hagyományos szabású racionalista azt a folyamatot igyekszik feltárni, amelynek során az embert leszoktatják a gondolkodás igényéről. A vezérbe, a feljebbvalókba, az intézményekbe vetett vak hit elharapódzása izgatja. Undora és gyűlölete azonban sajnos meggátolja abban, hogy ezt a folyamatot a maga teljességében mutassa be; inkább csak egyes fázisait, állapotait, eredményeit élvezhetjük. Egy ízben például látjuk Hitlert, amint első halk, tétova szavai után önszugesztio segítségével beleéli magát a szövegébe. „Most már ordít” — halljuk a kíséző hangot, és Hitler csakugyan ordít is, de ezzel csak a folyamat egyik részét írtuk le. Hitler fanatizál is, nemcsak ordít. Látnunk kellene az önszugesztio hatását: a szugesztioát, amely a tömeget egységes péppé gyúrja. Az eredményt látjuk, de nem egészen értjük, hogyan állt elő. Az „ordít” szó éppen ezt nem magyarázza meg.

A szöveg egyébként is gyakran téríti el figyelmünket: mintha Romm nem bizott volna eléggé a képek erejében. Csodás fantáziáját — hiszen a dokumentumok kiválogatásához és elrendezéséhez éppúgy szükséges a képzelőerő, mint új képek előállításához — túlzottan bőséges szöveggel támogatja meg. A félreértésektől félt? Vagy gyűlöletének hanggal is hangot akart adni? Az orosz eredetiben maga Romm mondja

el a szöveget — állítólag itt kiegészíti egymást a kép és a hang. Lehetséges; én azonban sehogy sem akarom elhinni, hogy szükség van ennyi beszédre. Abban pedig biztos vagyok, hogy a magyar hang — Gáti Józsefé — túlon-túl oktatólagosra sikerült.

Ha azonban függetlenül tudjuk magunkat ettől a kísérlettől, újból és újból magával ragad a képek gondolati igényessége. A film egyik fejezete például arról szól, hogy miként mond le önmagáról a művészet, mihelyt kultikus szolgálatot vállal magára. Hitler belép egy kiállítás nagytermébe — mindenütt az ő képmása mered rá. Itt a szöveg sem fölösleges: azt tudatja, hogy a műveket a Führer személyesen válogatta össze. Mindenütt ugyanaz az arc, és ráadásul eredetijük ott mozog köztük, és összehasonlításra csábít: ugyanazok a vonások, csak valahogy a falakon a képek kissé fenn-költebbek, nemesebbek, hősiesebbek, egyszerűb-

bek, üresebbek, sőt eszmeibbek is. Milyen eszmét testesít meg a falakon függő Hitler-sereglet? Az eszmélenség eszméjét, a semmire sem kötelező gesztusok gesztusait. Semmi egyénieskedés, semmi absztrakció, semmi modernség: a közérthető és bármivel megtölthető semmitmondás honol itt. A művészet — még önmaga el-lentétébe fordulva is — teljesíti hivatását: a korszak lelkét eleveníti meg. Romm fanyar rosszkedvvel kalauzol végig bennünket ezen a kiállításon. Látszólag ünnepi aktust mutat: a Birodalom urát egy fényes teremben. De ez a terem a hétköznapi foglalat: a pillantás mindig, mindenütt a Vezérbe ütközik. Ha a közna-pi életet egy Vezér hatja át — és erről szól a film tetemes része —, akkor az önkény nem ismer határt, a személyiség személytelenné válik, és a közösség eszméje a legkifejezőbben a hullá-halmokban testesül meg.

Eörsi István

HÉTKÖZNAPI FASIZMUS (Ubiknovennij fasizm) fekete-fehér, szovjet dokumentumfilm, 1965.

R.: Mihail Romm; F.: Romm, Maja Turovszkaja, Jurij Hanjutin; Z.: M. Karamazov.